

הוראת מוסיקה

כתב ד"ר רון אתר

שם היצירה: פרנץ שוברט "העלמה והמוות"
היוצר: פרנץ שוברט (1797-1828)
שנת כתיבת השיר: 1817

היצירה: המוות והעלמה
 העלמה: עברה הו עברה
 איש עצמות נורא!
 עודי רכה, חזרה
 ואל-נא בי תגע!
 המוות: הבי ידך, צלם נאוה, נעים
 ידיד אני, לא ליסרך אבואה.
 אמצי רוחך, איני אלים,
 בזרועותי תדעי מרגוע

אודות היצירה: זהו ליד, כלומר שיר אומנותי. הליד (ליד - שיר בודד, לידר - מספר שירים) הוא יצירה לקול ופסנתר ובה הליווי פסנתרני מהווה חלק בלתי נפרד מתפיסת המלחין ומשמש פעמים רבות כמפרש של הטקסט. באופן זה הפיוט והמוזיקה חדלים להתקיים בפני עצמם והתמזגותם יוצרת ישות אומנותית-הבעתית חדשה אשר זכתה לפריחה מרשימה במיוחד בגרמניה של המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20. יותר מזה, הציבור המשכיל בגרמניה ראה בשילוב בין השירה והמוזיקה את האומנות הנשגבת ביותר, ולכן רבים ממלחיני הרומנטיקה כתבו לידר. נושאי הלידר הם ברוח הרומנטיקה: געגועים בהשראת אהבה נכזבת, ייאוש של הנודד המתגעגע אל אהובתו, יפי הטבע והיסוד העל אנושי שבאגדות העם. השיר המוות והעלמה נכתב לפי שירו של מתיאס קלאודיוס (1740-1815) והוא בנוי משני בתים. בבית הראשון הדוברת היא העלמה. שוברט מבטא את חרדתה של הנערה מ"איש העצמות הנורא" שנגלה אליה באמצעות קו קולי מהיר ומקוטע המבטא את תחושותיה של העלמה. הליווי הפסנתרני תומך ומחזק את הקו הקולי. האווירה המוזיקלית בחלק המוות היא הפוכה לגמרי. הזמר/זמרת שר/שרה במנעד נמוך. הקו הווקאלי מתמזג בתוך המרקם האקורדי של הליווי הפסנתרני והאווירה הכללית הופכת לאפלה. הסיומת בפסנתר סולו היא אטית ורגועה במיוחד וכמו מרדימה את הנערה בזרועותיו של המוות... "בזרועותי תדעי מרגוע".

הסוגיה האתית: הצגת המוות כמושא רומנטי, המעורר סקרנות ותשוקה. הליד הרומנטי לא עוסק רק ביפי הטבע ובכמיהת הנפש אלא גם במפגש עם המוות: מוות מתוך השלמה, המוות כאויב או המוות כדמות מפתה כמו במקרה של ה"הנערה והמוות". הנערה הפוגשת במוות משקפת מצב של חרדה קיומית. המחשבה שדבר מה נורא עומד לקרות והניסיון להימנע ממנו ניכר בדבריה. אימת מוות מציפה את נפשה. התשובה המרגיעה והפתיינית של המוות ונסיונות השכנוע שלו מציגים מוות מסוג אחר-מפתיע ובלתי צפוי.

מכאן עולה השאלה האם יש מקום במוות כפיתוי במסגרת שיעור לתולדות המוזיקה? האם עלינו להימנע מטקסטים המציפים את התלמידים בשאלות קיומיות, מערערים את נפשם ומעלים בהם חרדות? איזו תכלית חינוכית יש בלימוד התפיסה הרומנטית של המוות, ומה הדרך היעילה ביותר של המורה להגשים אותה?

שאלות אתיות בהוראת היצירה:

1. מהם גבולות העיסוק בנושאים של חרדות קיומיות והתאבדות?
2. האם הרצון להימנע מדיון על חרדות קיומיות צריך להכתיב את חומרי הלימוד, בפרט כשזה יכול להיות כרוך בויתור על לימוד יצירות מופת?
3. האם נכון להביא לכיתה יצירה שיש בה ביטוי רומנטי ואולי מושך של המוות?

שם היצירה: דהרת הוולקירות מתוך האופרה "הוואלקירה"
שם היוצר: ריכרד ואגנר
שנת הכתיבה: 1856

אודות היצירה: "דהרת הוולקירות" מהווה את הפתיחה למערכה השלישית מתוך האופרה "הוואלקירה". "הוואלקירה" היא האופרה השניה מתוך הטטרולוגיה (4 יצירות המועלות במחזוריות) "טבעת הניבלונגים", יצירתו של ריכרד ואגנר, המבוססת על סיפורי המיתולוגיה של עמי צפון אירופה. עולמם של סיפורים אלה הוא עולם קמאי רוחש אלים ושדים שונים אשר בו קורים מעשים מופלאים ובלתי אפשריים על פי חוקי הטבע.

עלילת המחזור מתחילה במעמקי נהר הריין (באופרה "זהב הריין") וסיומה הוא מעין אפוקליפסה, חזון של אחרית וחורבן שבו העולם שהוצג במהלך הטטרולוגיה עולה בלהבות (באופרה "סקיעת האלים"). במבוא התזמורתי למערכה השלישית שנקרא גם "דהרת הוולקירות" - זהו תאור של הוואלקירות (תשע נשים לוחמות נועזות - בנותיהן של האלה ארדה ומלך האלים ווטאן) בפעולה. ניתן לשמוע את דהרת הוולקירות בנגינת הכינורות ואת קריאות הקרב שלהן בנגינת הטרומבונים וקרנות היער. קטע מוזיקלי זה היווה גם פסקול לסצנה ידועה מתוך סרטו של הבמאי האמריקאי פרנסיס פורד קופולה "אפוקליפסה עכשיו" (1979), העוסק באימי מלחמת וויאטנם.

הסוגיה האתית: האם ניתן להפריד בין יוצר ויצירה?

ריכרד ואגנר (1813-1883) הוא יוצר רב חשיבות בתחום האופרה של המאה ה-19. אולם השפעתו חורגת בהרבה מתחום האופרה או אף המוסיקה בכלל. יחד עם ההערכה על כשרונו ועל חשיבותו בתולדות המוסיקה קיימים פערים עצומים בין מבקרי-יש הסוגדים לו ויש המחרימים אותו.

בישראל מוטל על יצירותיו של ואגנר חרם בלתי רשמי. זאת בגלל השקפותיו האנטישמיות הבוטות והמעמד המיוחד שהוא זכה לו (שנים רבות אחרי מותו) בגרמניה הנאצית. החרם על ואגנר בא"י החל כמה ימים אחרי ליל הבדולח (9/11/1938) כאשר חברי התזמורת הסימפונית הארץ ישראלית החליטו על-פי החלטה פנימית לא לנגן את הפתיחה לאופרה "לוהנגרין" בקונצרט התזמורת. מאז ועד היום, הפולמוס בדבר החרמת יצירותיו של המלחין לא פסק. הנושא עלה בפעם האחרונה עם ביטול מפגש אקדמי וקונצרט סימפוני מיצירות ואגנר, אשר תוכנן להתקיים ביוני 2012 באוניברסיטת ת"א. קונצרט זה בוטל שבועיים לפני קיומו המתוכנן.

סוגית החרם על ביצוע יצירות ואגנר בארץ מחדדת את הקונפליקט הקיים בין עקרון חופש הביטוי או אי התערבותה של המדינה בדרך של חקיקה או הוראה אחרת בתכנים אומנותיים, ועקרון הסובלנות-הרצון שלא לפגוע ברגשות הציבור. בישראל חופש הביטוי היא זכות שקנתה לה מעמד חוקתי במסגרת חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו (1992). לפיכך קשה להסכים עם חרמות במוסדות אומנות ותרבות בארץ. בפועל, המצב שנוצר הוא שהמוסיקה של ואגנר מבוצעת על כל במות העולם וגאוניותו כמלחין רב השפעה בתולדות המוסיקה המערבית מוערכת גם במבחר מרשים של ספרים ומאמרים מדעיים. מדוע, אם כן, שהוא לא יבוצע וישמע גם בארץ?

בישראל חי ציבור גדול של אנשים אשר סבלו מאנטישמיות, בתוכם גם ניצולי שואה. בעבור רבים, מדינת ישראל הייתה ועודנה מקלט מפני האנטישמיות וביטוייה האלימים. השמעת יצירותיו של ואגנר, שלצד תרומתו הבלתי-מעוררת למוזיקה המערבית היה אנטישמי, והיווה סמל למשטר הנאצי ולאדיאולוגיה שלו, איננה ראויה. זאת על רקע הרצון לקיים מרחב בטוח ליהודים מפני אנטישמיות. בנוסף, יש מי שרואים בהשמעת ואגנר פגיעה ברגשות הציבור.

שאלות אתיות בהוראת היצירה:

1. כאשר אנו שוקלים ללמד יצירה מוזיקלית האם היות המלחין אנטישמי-או לא אנטישמי - הוא שיקול ענייני?
2. האם חרם מוחלט הוא הכלי הנכון להתמודדות עם יצירה שכתב מלחין אנטישמי?
3. האם קיימת האפשרות ללמוד על תרומתו/חשיבותו של ואגנר לתולדות המוזיקה המערבית והשפעתו על מלחינים חשובים אחרים, בלי להתייחס לכך שהיה אנטישמי?

שם היצירה: "חייל של שוקולד"
היוצרים: לחן - שמוליק קראוס (1935-2013), מילים - חנוך לוין (1943-1999)
שנת הכתיבה: 1967

אודות השיר:

בוא חייל של שוקולד
 בוא אלי אל המשלט
 שב תנוח אל תירא
 ותשוב לעפרך

השיר בנוי במבנה של בתים מתחלפים ופזמון חוזר. לוין משתמש במבנה של שיר הילדים של פניה ברנשטיין כפזמון חוזר. השימוש בשיר הילדים הפשוט כפזמון חוזר, כמו גם השם שלוין נתן לשיר זה - הביטוי "חייל של שוקולד", נועדו ליצור ניגוד בין התום של הילדות והתרבות הישראלית של אותן השנים והמלחמה המידפכת על הדלת.

השיר בנוי מוזיקלית בהתאמה חלקית למבנה הספרותי. קראוס קיצר את השיר כדי שמשכו יהיה 3 דקות לערך (משך הזמן המקובל של שיר) וערך בו שינויים מעטים כדי למתן את הטקסט ולהתאים אותו לאווירה המוזיקלית שהוא חיפש. לדוגמה - במקור לוין כתב "שב, תסריח, אל תירא ותשוב לעפרך" ואילו קראוס העדיף לדבוק בגרסתה של ברנשטיין - "שב תנוח על תירא ותעוף בחזרה" מבחינה מוזיקלית יש בלחן ובעיבוד הכלי השפעה של מוסיקה ברזילאית במיוחד בשימוש הבולט בכלי הקשה. מנעד הצלילים של הלחן הוא מצומצם זאת כדי להדגיש את עוצמת המלים. יש ניגוד בין הלחן הרגוע והנינוח לבין הסאטירה העולה מהמילים. זהו שיר חריג בתיאורים המקבריים שלו על רקע שאר שירי האלבום שבו הוא הופיע. האלבום "החלונות הגבוהים" (1967) נחשב לאלבום פורץ דרך מבחינה מוזיקלית בשיריו אשר הושפעו מסגנונות הפופ והפולק - רוק, שרווחו בעולם המערבי בשנות השישים. בעיבודים הקוליים ניתן לשמוע את השפעת הלהקות המצליחות של תחילת שנות השישים בארה"ב ובבריטניה - "האימהות והאבות" ו"החיפושיות" - על שלושת חברי הלהקה (אריק אינשטיין, שמוליק קראוס וג'וזי כץ).

הסוגיה האתית: האם יש מקום לאסור על השמעה של שיר בגלל תכניו?

שיר זה נכתב זמן קצר לפני פרוץ מלחמת ששת הימים. השיר נפסל לשידור ברדיו קול ישראל של רשות השידור בגלל מילותיו המשקפות מסר אנטי מלחמתי, אשר לא תאם לרוח התקופה - ימי הדריכות שקדמו לפרוץ מלחמת ששת הימים (תקופת ההמתנה). טענתו העיקרית של הצנזור היתה כי מסרי השיר יגרמו לדמורליזציה בקרב חיילי צה"ל שהמתינו לבאות. מכאן עולה המורכבות האם וכיצד ללמד תלמידים שמתעדים להתגייס לצה"ל שיר אשר נטען שיוצר דה-דמורליזציה.

שאלות אתיות בהוראת השיר:

1. האם שיר שמבקר פעולות צבאיות מסוימות הוא תרומה או נזק לשיח החינוכי?
2. האם נכון ללמד במערכת החינוך הציבורית שיר שנפסל על-ידי הצנזורה?
3. איפה נמתח הגבול בשיח החינוכי בין ביקורת לגיטימית במשטר דמוקרטי ובין פגיעה בביטחון המדינה והסתה?

